

Від упорядника	5
Стус Дмитро. Василь Стус: Відкрита книга біографії	8
Айрікян Паруйр. Інтерв'ю над могилою друга	21
Банникова Алла. З інтерв'ю 10 жовтня 1990 року	27
Беліков Юрій. Тризна на закаті	31
Болаболъченко Анатолій. Реквієм по вічно живому	35
Бондар Василь. «...Поїхав учителювати на Кіровоградщину...»	43
Бородін Леонід. Інтерв'ю 1 грудня 1990 року	47
Без вибору	62
Бортняк Анатолій. Травень 63-го	66
Вербиченко Володимир. Спогад про Василя Стуса	67
Вовк Віра. Київ шістдесятих років	75
Гаяускас Баліс. Про Василя Стуса	77
Гель Іван. Спогад спів'язня	79
З інтерв'ю 2003 року	81
Глузман Семен. Двадцять днів со Стусом	86
Горбаль Микола. «Свіча в свічаді»	90
Горбачов Дмитро. З інтерв'ю 19 вересня 1990 року	94
Горинь Михайло. Ярй, душе!	97
Дворко Генріх. Чебрець на могилу філера	100
З інтерв'ю 24 лютого 1991 року	104
Дзюба Іван. Різьбяр власного духу	105
Від адмінрепресій до арештів	123
Довгань Борис. Портрет	127
З інтерв'ю 13 лютого 1991 року	128
Довгань Маргарита. Спомин лихопомної дороги	130
З інтерв'ю 13 лютого 1991 року	133
Дорошенко Борис. Остання зустріч	139
Захарченко Василь. Він переміг	143
Іванисенко Віктор. Спогад про Прип'ять	153
Калинець Ірина. «...Дівочний опівнічний спів»	158
З інтерв'ю 26 червня 2008 року	160
Стус просто не міг інакше	164
Калиниченко Іван. Зустрічі зі Стусом	168
Калиниченко Іван, Сверстюк Євген. Василь Стус у віддаленнях і наближеннях	177
Кініані Вахтанг. Стус і Нобель: демістифікація міфів	183
Корогодський Роман. З інтерв'ю 24 січня 1991 року	192
Костира Іван. Василь Стус у Горлівці	211
Коцюбинська Михайлина. У свічаді пам'яті	214
Поетове «самособоюнаповнення»	225
Кукса Віктор. З інтерв'ю 10 квітня 2002 року	233
Кулик Анатолій. Мої зустрічі з Василем Стусом	234
Курило Василь. Незабутня зустріч	239
Лазоренко Анатолій. Штрихи до портрета Василя Стуса	244
Лісовий Василь. Зі спогадів	249

Лук'яненко Левко. Василь Стус: останні дні	251
Малахута Микола. За гріхи наші	273
Маркосян Размік. Мій Василь Стус	282
Матвіюк Кузьма. Василь Стус у Мордовії	287
Миценко Володимир. Ночі Донеччини сині... ..	289
Могильницька Галина. Василь Стус в Одесі. З інтерв'ю 13 лютого 2001 року	295
Мороз (Левтерова) Раїса. Остання коляда	300
Ніклус Март. Екскурсія в прошлое	302
Про соратника	304
Овдієнко Марія. З інтерв'ю 15 квітня 2005 року	307
Овсієнко Василь. Світло людей	308
Орач Олег. Вибір	365
Пічкур Дмитро. Повернення Василя	373
Плахотнюк Микола. «Завше дбати про свою поставу...»	377
Покальчук Юрій. Здрастуй, Василю!	384
Попадюк Зорян. З інтерв'ю 27–30 січня 2000 року	391
Попелюх Валентина. З інтерв'ю 21 грудня 1990 року	394
Сав'юк Маркіян. «Ми сфотографувались на пам'ять...»	404
Самійленко Микола. «Так треба»	405
Сахаров Андрій. Учасникам Мадридської наради... ..	409
Сверстюк Євген. Базилеос	410
Василь Стус — летюча зірка української літератури	430
Поет про поета	438
Постать Стуса над плином часу	439
Василь Стус. 15 років. Міра присутності	445
Колективний гріх чи особиста відповідальність кожного	449
«Нецензурний Стус»	454
Пам'ятник Василю Стусові	465
В наближенні до Стуса	468
За краєм	471
І край мене почує	475
Світлична Леоніда. «Не можу я без посмішки Івана...»	478
Світлична Надія. З інтерв'ю 8 і 9 вересня 1985 року	485
Сергієнко Олесь. З інтерв'ю 4 січня 2000 року і 26 червня 2006 року	491
Скрипник Віктор. Де гойдалась колиска поета	494
Солдатов Сергій. Пам'яті Василя Стуса	496
Сотник Леонід. Депо про Василя Стуса	499
Стус Дмитро. Василь Стус очима сина	501
Стус (Сінківська) Іліна. З інтерв'ю 30 серпня 1990 року	504
Стус (Чередниченко) Марія. Славний брат мій	512
Танюк Лесь. Василь Стус у моїх щоденниках	513
Тельнюк Станіслав. Здатність чесно померти	535
Хейфец Михайло. «В українській поезії тепер більшого нема...»	554
Хрієнко Микола. Там, де добував золото Василь Стус	601
Чернілевський Станіслав. «...Напевне, ти таки не тут. Таки не тут...»	605
Чорновіл В'ячеслав. На 50-річний ювілей Василя Стуса	612
Разом за ґратами	614
Шабатура Стефанія. З інтерв'ю 26 червня 2008 року	618
Шиманський Василь. З інтерв'ю 10 жовтня 1990 року	620
Шовкошитний Володимир. Герої народжуються на могилах героїв	623
Шумук Данило. Я також знав Василя Стуса	642
Яцюк Оксана. Родовід Василя Стуса. З архівних матеріалів	648
Коротка біографічна довідка про В. Стуса	651
Довідки про авторів	653
Показчик імен	668

Спогади про Василя Стуса почало збирати видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка одразу після загибелі Поета. Тоді Осип Зінкевич і Микола Француженко впорядкували й зредагували книжку «Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників» (Балтимор — Торонто: Смолоскип, 1987. — 463 с.). Власне спогадів там усього два: інтерв'ю Надії Світличної на радіо «Свобода» 8 і 9 вересня 1985 року й стаття недавнього політв'язня Сергія Солдатова «Пам'яті Василя Стуса». А включений до видання великий нарис Михайла Хейфеца «В українській поезії тепер більшого нема...» вийшов у складі його книжки «Українські силуети» у видавництві «Сучасність» ще за життя Стуса, у 1984 році. Одночасно мовою оригіналу — російською та в перекладі українською. Автор у перших же рядках зізнається, що ідею написати про українця Василя Стуса і вірменина Паруйра Айрікяна йому підказав ще в неволі той же Сергій Солдатов. Ці росіянин, лідер Демократичного руху Естонії, та єврей, літератор із Ленінграда, бачили, що перед ними — особистості великого масштабу. І ці їхні найдавніші свідчення — найцінніші.

Колишній однокурсник і друг Стуса письменник Олег Орач швидко зібрав спогади 42 осіб і видав їх книжкою «Не відлюбовив свою тривогу ранню...: Василь Стус — поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії» (К.: Укр. письменник, 1993. — 400 с.). Більшість із них ми вводимо до нашої збірки.

Неоціненний відеоматеріал зібрали під час перепоховання праху Василя Стуса, Юрія Литвина й Олексі Тихого і невдовзі після цієї події режисер фільму «Просвітлої дороги свічка чорна» Станіслав Чернілевський та оператор Богдан Підгірний. Вони записали інтерв'ю понад 30 осіб; до видання із запозиченою у самого Поета назвою увійшло 27 інтерв'ю (Нецензурний Стус: Книга у 2 ч. / Упоряд. Б. Підгірний. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2002–2003. — Ч. 1. — 2002. — 336 с.; Ч. 2. — 2003. — 320 с.). Шлях фільму на телеекрани був тернистим, але віднедавна він розміщений в інтернеті й став доступним джерелом інформації про життя і творчість цієї видатної особистості.

У пресі, особливо до ювілейних дат, публікується багато статей про В. Стуса, зокрема й спогадів. Часом із прикрими помилками, які кочують зі статті в статтю (як-от про Нобелівську премію для Стуса). Оксана Дворко старанно відбирає публікації та розміщує їх на сайті Гуманітарного центру Василя Стуса (<http://stus.kiev.ua/>). Там же зібрано десятки прижиттєвих знімків Василя Стуса, його родини та друзів.

Останньою в цьому ряду стала книжка «“І в смерті з рідним краєм поріднюсь”: Василь Стус і Вінниччина», яку упорядкували Ніна Гнатюк і Тарас Ковальський (Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. — 528 с.).

«Наш обов'язок честі — зберегти образ Василя Стуса правдивим. Ім'я його не надається для політичної демагогії і плакатного патріотизму», — написав Євген

Сверстюк ще 1993 року. Добираючи матеріали до нашого видання, ми намагалися керуватися цим критерієм.

Уважний читач помітить, що велася й триває досі «боротьба за Стуса». Вона почалася ще тоді, коли його переслідувачі не хотіли його реабілітувати, а потім старалися применшити, щоб тим самим применшити свій злочин. Утім, слава Богу, знайшлося чимало авторів, які розуміли, хто є Стус, і виступили проти зведення його постаті до ряду постмодерних конформістів.

Ми відібрали до книжки спогади й роздуми 74 авторів. Майже всі вони вже десь публікувалися, в тому числі у названих вище виданнях, але нині стали мало кому доступними. Здебільшого ми брали виправлені й доповнені авторами варіанти (гайгай — третина наших авторів уже помандрувала в ирій, до Василя). Ми вказуємо на джерела й дотримуємося правопису авторів, що звільняє нас від потреби редагувати раніше добре опрацьовані тексти. Більшість їх — за чинним правописом, окремі — за харківським 1928 року.

«Коли пишеш про таких людей, як Стус, — каже Іван Дзюба, — мусиш насамперед поставити собі запитання: чи маєш моральне право? Це стосується кожного, а мене — якщо йдеться про Стуса — особливо. Я не одразу зважився...» Я, упорядник, також не одразу зважився письмово свідчити про Особистість, яка — відчуваю — на кілька голів вища за мене. Але після першого мого публічного виступу в Українському культурологічному клубі 3 вересня 1988 року Світлана Кириченко переконала мене: треба писати.

Ми дбали, щоб спогади охопили все життя Василя Стуса. Про дитинство найліпше свідчать його родичі — мати Їлина і сестра Марія, про юність — колеги-студенти, вчителі, армійські приятелі, а вже про київський період — відомі літератори, діячі національно-визвольного і правозахисного руху. І хоч як вороги культури, слуги «Імперії Зла» старалися, щоб від Василя Стуса нічого не залишилося в цьому світі (і багато чого, зокрема остання збірка віршів «Птах душі», навряд чи вилетить із-за ґрат), та все ж маємо «Твори» в шести томах, дев'яти книгах. І більшість цих творів написані в неволі. «Духовний подвиг не пропадає марно. Завжди знайдеться хтось, щоб про нього засвідчити», — сказав в останній день свого земного буття Патріарх Володимир (у миру Василь Романюк). Часи Стусової неволі засвідчили зо два десятки співв'язнів.

Щоб не розривати цілісні спогади й роздуми на періоди, ми друкуємо їх за абеткою. Стисла біографічна довідка й покажчик імен допоможуть читачеві знайти потрібні свідчення.

Дещо в спогадах повторюється, а про деякі події автори розповідають по-різному. Ми цього не виправляємо, хіба що даємо пояснення. Дечії спогади довелося скоротити, інші й геть відкласти, бо то загальні міркування про відомі обставини або переважно «спогади про себе».

* * *

Більшість цих спогадів — це ще й роздуми сучасників про Поета і Громадянина, які слід зберегти для майбутніх поколінь. А молоді дослідники мають осмислити їх на новому рівні. І вже вийшов збірник виступів 37 учасників наукової конференції «Василь Стус: Двадцять років після смерті: сучасне сприйняття та переосмислення», що відбулася 3 лютого 2006 року (альманах «Молода нація», № 1 (38). — К.: Смолоскип, 2006. — 400 с.); видано матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції «Василь Стус: життєві і творчі контексти», що відбулася в Донецькому національному університеті 25 вересня 2008 року за участю 53 доповідачів (Донецьк, 2008. — 448 с.).

У передмові до Стусових «Палімпсестів» (видавництво «Сучасність», 1986) Юрій Шевельов писав, що героїчна біографія Стуса сьогодні заважає розумінню його як поета. Ми ж цим виданням хочемо довести, що нема суперечності між Стусом-поетом і Стусом-громадянином. Це була цілісна натура, яка знала собі ціну (згадаймо хоч би вірш «Кирея слави лопотить на вітрі»). Але у розмові зі мною 1984 року він казав: «Якщо про нас коли-небудь і згадають, то як про людей, які посміли залишатися самі собою у цей жорстокий час. А про декого десь там маленькими буквами напишуть, що він ще й вірші писав». Це можна б сприйняти за сумний жарт за якоїсь прикрої ситуації, але в листі до Михайлини Коцюбинської та інших від 29 жовтня 1977 року Стус пише: «Є питання народу — і є масштаб цього питання, завужувати який гріх... Більше скажу: моя поезія, мої переклади чи літературні статті — то грішне заняття. Обов'язки сина народу, відповідального за цей народ, — єдині обов'язки».

Коли з'явилися публікації, що нібито поета Василя Стуса «втягнули» в правозахисну Українську Гельсінську групу, то Микола Руденко 30 листопада 2001 року сказав: «Я недавно знову перечитав — і не те, що перечитав, а вивчив творчість Стуса. Є такі речі в поезії, як субстанціональна сутність поета, з якої видна його доля. Такі люди, як Стус, не потрапляють у якісь випадкові ситуації. Це доля цієї людини. Стус був покликаний стати в нашу епоху трагічним голосом України. Немає сильнішого поета — саме як поета трагічного. У нього, можна сказати, шевченківська сила. Але Шевченко не виступав з такою трагічною силою. Шевченко багато де був оптиміст, багато де йшов за народною творчістю. Сказати, що він був трагічним голосом України, не можна. Він був великим борцем. Стус теж був борцем. Але коли вивчиш його творчість, то стає зрозуміло, що він не міг інакше прожити своє життя, ніж як він прожив його, і не міг інакше померти, ніж як помер... Так мусило бути волею самої історії».

Застерігають «не героїзувати» його постать. Але ж коли Поет каже про себе: «Залізний, із пластику, шкла і бетону», то насправді ми знаємо, що в нього так само боліло і мерзло тіло, як болить і мерзне у кожного, йому так само хотілося поживи, тепла й ласкавого слова, як кожному з нас. І не гартував Господь його в огненній печі — вийшов він із тієї ж життєвої дійсності, що й усі ми. А витримував такі випробування, такі навантаження, які не під силу більшості з нас. Бо він ставив перед собою вищі цілі й неухильно піднімався до них. Власне, то і є його заповіт.

«Вся його праця вимагала бути мужем, — пише Іван Гель. — І Василь був винятково сильним характером — характером Байдівського типу. Незвичайно делікатний у взаєминах із друзями, він, як Байда, умів сказати: “Твоя, царю, віра поганая...” Прямо у вічі султанам, при кожній потребі, при кожній можливості».

«Був людиною морального абсолюту», — додає Іван Дзюба.

Отже, нероздільно свідчимо про Поета і Громадянина.

Василь ОВСІЄНКО,
лауреат премії імені Василя Стуса

Василь Стус: Відкрита книга біографії

Друкується за: Василь Стус
в контексті європейської літератури:
Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції
(Донецьк, 20–21 вересня 2001 р.). — Донецьк:
Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2001. — С. 19–36.

Сьогодні, в добу постмодерну, який проповідує культ штучності, знищення поділу на високу й низьку культуру, впроваджує думку про певну всеїдність і культурний плюралізм, відкидає будь-яке уявлення про саму можливість структури та ієрархії¹, особливо важко писати і досліджувати біографії виразно національних письменників. Адже, на відміну від постіндустріальних суспільств, із виходом на авансцену постмодерну з його тотальним запереченням вкоріненості у традицію, що неприйнятне самому духові української літератури, ми, попри все, ще зберігаємо віру й сподіваємося збудувати щось від основ.

Водночас сьогодні вже неможливо не рахуватися з елементами постмодерної свідомості, які реально стають фактами нашого життя та сучасного наукового дискурсу.

Усе це змушує мене поставити досить дивне питання: *що ж ми хочемо від сучасної біографії?*

Це пряме й, на перший погляд, достатньо коректно сформульоване запитання не передбачає, проте, такої ж прямої і чіткої відповіді. Воно дробиться і членується залежно від того, кого розуміти під ми-суб'єктом. Автора? Читача-дослідника? Викладача? Науковця? Педагога? Молоду людину? Суспільну опінію?

Безперечно, кожен із представників цих груп буде ставити до біографії вимоги, спроеційовані на його об'єктивні потреби. І такі вимоги не лише значно різнитимуться між собою, а часто навіть можуть бути прямо протилежними. Так, науковцю-досліднику, який вивчає цю проблему, понад усе буде цікавий перевірений фактографічний матеріал, вибудований з мінімальною кількістю суб'єктивних коментарів автора біографії; науковцям-дослідникам суміжних дисциплін або тим, хто займається вивченням проблем, дотичних до цієї, цікавішим є не стільки фактаж, скільки його ширша наукова інтерпретація, спроеційована на їхню тематику. Отож навіть для цієї, найбільш вимогливої категорії читачів, цікавим буде далеко не однаковий тип біографії та спосіб викладу матеріалу. Що ж тоді говорити про весь спектр майбутніх читачів, кожен з яких, окрім фахового, має ще й широкий спектр індивідуальних зацікавлень та особливостей сприйняття тексту, свої художні вподобання і суб'єктивне несприйняття? І ця суб'єктивність сприйняття значно більше впливає на споживача біографії (читача), аніж його власне фахова належність.

Певна річ, в ідеалі кожен читач потребує індивідуально під нього, під його інтереси, писаної біографії (хоча б тому, що все, що виходить за межі його суб'єктивного інтересу та ступеня його підготовки, читач об'єктивно не може сприйняти²). Однак жоден ідеал недосяжний, а цей — можна припустити — є навіть шкідливим, адже така вузька заданість Автора (спробуємо припустити теоретичну можливість цього) призведе лише до поглиблення культурної прірви навіть між двома Читачами і, в підсумку,

до загрози знищення спільного культурного поля, посилення нерозуміння й усталення відрубних культурних стереотипів автора і його читачів.

Отож єдиним способом подолання потрійної суб'єктивності в біографії (йдеться про суб'єктивність об'єкта — людини, про яку пишуть, та біографії; суб'єктивність суб'єкта — дослідника, автора біографії; суб'єктивність реципієнта — читача) сьогодні може бути лише таке **структурування наукової біографії**, яке задовольняло б вимоги максимально великої групи її потенційних споживачів і при цьому відповідало як вимогам наукової обробки та інтерпретації інформації, так і принципам художньої організації тексту: низький рівень бодай одного з цих основних складників, навіть за великої зацікавленості об'єктом біографії (*«людиною і біографією»*³), прирікає працю на швидке й неминуче забуття — витіснення з наукового, інтелектуального та культурного дискурсу.

Інформаційна революція зробила фактом реальної дійсності надлишок інформації, і сьогодні людині, навіть у межах її інтересів, доводиться обирати *«або — або»*, в той час як ще двадцять-п'ятдесят-сто років тому вона була зобов'язана і мала **фізичну можливість** проштудіювати *«і це, і це, і ще он те також»*. Нині такої часової розкоші людина позбавлена, а тому, коли писати книги для реального читача, а не для міфічної наукової (літературної, художньої чи ще якої) вартості, автор мусить прагнути створення такого тексту, що передбачає можливість вибіркового (функціонального) читання.

Тут не місце обговорювати плюси та мінуси цієї ситуації, як і некоректно пробувати дати оцінку, проте її об'єктивна **реальність** потребує відповідного реагування. Саме тому сьогодні, аби дати змогу познайомитися з об'єктом біографії найширшому колу людей, біограф зобов'язаний структурувати і членувати текст так, щоб зробити його компактным і **максимально зручним** для читання якомога більшої кількості людей, тобто завдання полягає у створенні біографічної книги, яка дає можливість для **різнопрочитання**.

Ще більше ускладнюється це завдання в умовах української дійсності, за якої постімперський стан новопосталої держави призвів до падіння наукового рівня переважної більшості досліджень, а різка зміна ідеологічної системи — до майже суцільної (і часто невмотивованої) відмови від надбаного в часи тоталітарної комуністичної системи наукового знання в культурно-ідеологічній сфері. При цьому чомусь не береться до уваги, що за нинішнього злиденного існування і непотрібності науки державі ми перебуваємо на тій стадії свого розвитку, коли не можемо дозволити зректися будь-якого знання і потребуємо швидше переосмислення, аніж чогось іншого.

Коли висунути цю вимогу власне до сфери біографістики, то ми змушені будемо визнати, що є ряд постатей (особливо людей з біографіями), про яких зібрано великий масив об'єктивної і науково вивіреної інформації. Тут можна згадати імена Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського...

Інша справа, що інтерпретація такої інформації переважно відбувалася в парадигмі *«людина — суспільство — нація»*, а спроб пояснення вчинків цих людей на приватно-особистісному рівні в нашій традиції фактично не було. Тож не варто ще раз детально пояснювати, чому такий стан справ призвів до значного падіння інтересу до цих духовних титанів з боку народу, гордістю якого вони є. Переставши бути людиною (віддалившись від реальної сьогоднішньої людини, яку позбавлено права мати *«неправильну»* власну думку про їхні вчинки та їхні твори), великі постаті відчужилися і змертвіли. Добрі наміри об'єктивної науки увічнити і возвеличити перетворилися на

пишний вінок штучних квітів, які так не хочеться класти на домовини, куди надмірною похвалою загнано пульсуючі життєвою енергією думки славних попередників. Але чи може бути інакше, коли все сказане великими застигло у вигляді фраз, правильного розуміння яких уже знайдено раз і назавжди?

І аби оживити, аби повернути до контексту сьогоднішнього життя найкращі набутки нашої культури, ми знову змушені ставити перед собою завдання нового прочитання української класики, нового усвідомлення української історії, нового осмислення мотивацій тих чи інших вчинків наших чільників. Таке іншопрочитання давно на часі, й про нього вже неодноразово говорили Г. Грабович, М. Наєнко, С. Павличко, Т. Гундорова й інші українські дослідники. В українській історіографії щось подібне роблять науковці, об'єднані довкола Н. Яковенко.

Однак, як це часто трапляється в нашому житті, нове постає на тотальному запереченні надбання попередників. Ми ж сьогодні маємо надто вузьке коло авторів, аби дозволити собі відкидати будь-кого з них, а отже, основним завданням дня сьогоднішнього є об'єднання зусиль і максимальне залучення до сучасного наукового дискурсу всього багажу наукових знань, надбаного під тягарем ідеологічного пресу Російської імперії та радянського комуністичного режиму.

«Центральне місце в численних методологічних дискусіях сучасної історіографії... незмінно посідає проблема нового історично-культурного синтезу, що покликаний відновити розірвану аналітичними процедурами цілісність тканини історичного минулого, здійснити реінтеграцію системно-структурного, соціокультурного та психологічного підходів, які на рівні практичних досліджень відірвані один від одного»⁴. Останніми роками цей процес особливо помітний в історичній науці, котра, на відміну від літературознавства, шукає шляхи до наукового синтезу довкола «осмислення ролі та взаємодії індивідуального і групового, національного й універсального... значні зусилля спрямовано на теоретичне подолання дихотомій індивідуального / колективного, одиничного / масового, унікального / загальноприйнятого»⁵.

Враховуючи, що біографістика як галузь наукового знання лежить на перетині історії, літературознавства, історії літератури, психології, соціології, культурології та навіть політології, для належного рівня осмислення об'єкта біографії необхідно використовувати інструментарій усіх цих дисциплін, аби, реконструювавши внутрішній та зовнішній світ людини, витворити максимально повний і показаний у поступальному розвитку портрет (біографію) живої людини й історичного минулого.

Як механізми індивідуального прийняття рішень сполучалися з соціальними і традиційними стереотипами поведінки? Що змушувало людину долати соціально-культурні табу? Що підштовхувало до прийняття рішень, які виокремлювали людину з біографією, прирікаючи її на маргінальне існування в соціумі? Цей складний комплекс взаємопов'язаних причинно-наслідкових запитань-взаємозумовлень, які з огляду на різні обставини виявлялися розірваними, сьогодні змушує відмовитися від сприйняття особистості як середнього арифметичного від традиційного представника того часу.

Інакше кажучи, сьогодні біографу, скажімо, Тараса Шевченка чи Василя Стуса, мало зібрати об'єктивний фактаж життєвих подій (хоча це необхідно зробити), мало виявити об'єктивні та суб'єктивні причини його вчинків (хоча без цього про створення біографії не можна і говорити), мало дослідити, яким чином впливали особистісні якості та випадкові біографічні збіги на механізм прийняття рішень (хоча й тут треба намагатися зібрати якомога повнішу інформацію), мало відновити психосоціальну цілісність індивіда (хоча без цього нічого не вдасться пояснити), мало розкрити механізми взаємодії мікроісторичної історії особистості з макроісторичними процесами

сучасного їй світу... Сьогодні всі ці складники потрібно ввести в єдину комплексну пояснювальну модель, котра має не лише враховувати всі названі вище чинники, а й бути психологічно та соціально зрозумілою нинішньому реципієнту.

Тобто першочерговим завданням сучасної біографістики є потреба синтезу тих розрізнених та часто методологічно протилежних підходів дослідження, які не лише по-різному інтерпретували об'єктивну інформацію, а й часто зумисне замовчували ті чи інші факти, що не вписувались у вибрану ними методологію дослідження.

На практиці це означає необхідність використання різних підходів до об'єкта біографії. Усе, що може допомогти зрозуміти або відчувати, має бути задіяне.

Але за такого підходу одразу ж постає питання: як поєднати непокєднуване? І справді, хоч як би ми намагалися об'єднати в одному тексті методологічні підходи й інтерпретації до вивчення творчості та біографії Т. Шевченка таких дослідників, як Павло Зайцев і Григорій Грабович, нам рано чи пізно доведеться визнати їх несполучність. Не дивно, що за такого стану справ більш-менш цілісне уявлення про Шевченка сьогодні мають лише ті, хто за своє життя не прочитав більше одного дослідження про поета, а тому має або традиційно-народницьку, або модерністську, або, у світлі останніх скандально-судових подій довкола книги Олеса Бузини, антибіографічну концепцію життя і творчості Кобзаря. Прикметно, що кожен із цих дослідників має певну претензію на істину в інтерпретації фактів. Парадокс, проте, полягає в тому, що з точки зору, обраної дослідниками, кожен з них має певну рацію.

На противагу заявленому парадоксові, сьогодні вже нікого не здивує ще один, так би мовити, парадокс до парадоксу: будь-яке дослідження індивідуальної творчої особистості, залежно від того, що цікавить дослідника, дає змогу вибрати для вивчення практично будь-якої постаті різну методологію. При цьому, якщо дослідник дотримуватиметься основних правил дослідження, результати виявляться доволі близькими, а вся різниця — часом дуже й дуже відчутна — полягатиме в інтерпретації фактів, і в око впадатиме відмінність у рушійних спонуках. Тобто за адекватного кваліфікованого та коректного дослідження відмінність полягатиме в оцінному компоненті та... емоційності викладу. Останнє аж надто важливе, коли хочеш, аби те, що ти пишеш, бодай хтось дочитав до кінця.

Тут треба зауважити, що сьогодні інтерес до книги буде зумовлений навіть не так талантом автора біографії, як обраним ракурсом дослідження. Справді, текст традиціоналістів — яких під час дослідження постаті Т. Шевченка передусім цікавитиме його значення для народу, соціуму та його місце в історії — буде моралізаторським, вивіренним, насиченим «повчаннями» та «високими зразками», які для більшості сучасних читачів залишаються лише бездоказовим коливанням повітря і які зроблять біографію хоча й програмною, але мало пов'язаною з атомізованим життям сьогоднішнього індивіда. Текст «модерніста» Г. Грабовича⁶, якого більше цікавить «нетрадиційне» у Шевченкові, його людськість, його слабкості, його внутрішні, а не зовнішні мотивації, навпаки, буде цікавим, захопливим, але наражатиметься на опір неінтелектуального чительника тою ж мірою, що й західні схеми на опір неструктурованого українського світу. Текст антибіографа О. Бузини, в якому Шевченкові слабкості подано в найбридкішій формі завдяки використанню низького та примітивно однозначного газетно-публіцистичного стилю, хоч і не дасть уявлення своєму читачеві про Шевченка-генія, однаке занизить на один рівень з обивателем. Останньому завжди буде приємно дізнатися, що навіть великий може напиться, як він. Наша ж біда полягає у тому, що переважна більшість читає саме останню книгу. І якщо справді прагнути якомусь впливати на суспільну думку, треба не лише рахуватися з існуванням «Вурдалака...», а й використовувати якісь технічні його прийоми.

Отож, якби сьогодні хтось спробував написати біографію Т. Шевченка для реального читача, а не міфічної вічності, перед ним неминуче постала б дилема: як поєднати в одне ціле ці непокінчені підходи? Вибравши ж одну з цих моделей, дослідник, однак, для створення стереоскопічності зображуваного мав би використати й ті можливості, що існують в інших підходах.

Не дивно, що, шукаючи істину й маючи таку велику кількість різноманітних інтерпретацій життя, творчості та мотивацій поета, будь-яка сьогоднішня справді наукова біографія ризикує перетворитися із власне біографії на суцільну полеміку та критичне осмислення написаного попередниками. Тож нинішній читач замість очікуваної біографії може отримати таку собі «гру в бісер» на біографічних берегах, що витіснить із тексту саме життя. І в цьому не було б нічого страшного, аби не реальний читач (реципієнт інформації), який не зобов'язаний перечитувати всю шевченкіану для того, аби на рівні сьогоднішніх, а не вчорашніх наукових знань скласти для себе образ поета (навіть при тому, що рівень коментування листів Шевченка С. Єфремовим ще довго залишатиметься значним досягненням у шевченкознавстві, ці листи потребують нового, значно ґрунтовнішого, сказати б, контекстнішого, коментування).

Як на мене, сьогодні всім нам треба з сумом зазначити, що історично зумовлений штучний поділ на писані високим стилем наукові біографії та спрощені просвітянсько-популістські їх інтерпретації породили монстра, який заповнив виниклу порожнечу саме тому, що ніхто з науковців не спромігся (не зважився?) пристосувати давні інтерпретації до дня сьогоднішнього. То чи варто повторювати помилки? І коли ні, то як писати біографію Василя Стуса так, аби з неї він постав живою людиною, а не навечно забальзамованим непомильним праведником?

На перший погляд, ситуація з вивченням біографії Василя Стуса незрівнянно простіша, аніж з біографією Тараса Шевченка. Серйозних досліджень його біографії ще не було, а кількість літературознавчих розвідок не перевищує кількох сотень. Однак навіть за цього «дитячого» обсягу, якщо біограф ставить собі за мету згадати та прокоментувати всі з них, місця для біографії властиво й не залишиться. До того ж, як завжди, діапазон вартісних досліджень не такий широкий, як повна бібліографія. Основну ж увагу такої книги, здається, передусім варто сфокусувати на екзистенційних моментах вибору та описі духовного й реального наповнення буднів.

З-поміж матеріалів про В. Стуса найбільшу цікавість, окрім короткого досвіду щоденника та «свідомо» писаних автобіографій «на виріст», найбільший інтерес становлять прижиттєві свідчення про поета. На жаль, специфіка ситуації полягає в тому, що «відомим поетом» В. Стус став у таборі, а тому реальних тогочасних спогадів обмаль — листи (найцікавіше і найпереконливіше), документи, кілька «замовних» рецензій, поодинокі задокументовані свідчення з зали суду, обривки внутрішніх характеристик... Усе це є документами доби, свідчить про дух часу й, аби не порушити його, здається, майже не потребує коментарів, пояснень і критики дня сьогоднішнього.

Спогади. Попри позірний розвій різноманітних матеріалів цього типу, користуватися ними доводиться дуже обережно, особливо в тій частині, що стосується оцінкового компонента. Надто часто спогад набуває вигляду прикрашеної та прилизаної замальовки з пам'яті «про мертвих або добре, або — нічого». Слід пам'ятати й про те, що переважна більшість авторів спогадів накладає уявлення про В. Стуса періоду 1974–1985 років на розповідь про свого товариша 1950–1960-х. Поправки на «визрівання», «доростання до себе», за незначними винятками, ніхто не робить. Якщо прийняти все це за чисту монету, ми ніколи не отримаємо навіть приблизного уявлення про те, як саме формував себе В. Стус, аби згодом настільки «виламуватися» з установлених традиційних поведінкових стереотипів, щоб, урешті-решт, опинитися на лаві